

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΚΡΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η ΑΠΑΡΝΗΜΕΝΗ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Πρώτος, όσο ξέρω, ο Κρουμπάχερ επέστησε την προσοχή σ' ένα σύντομο κρητικό ποίημα (18 όμοιοκατάληκτοι 15σύλλαβοι) στον κώδ. Baroccianus 216 της Βοδληϊανής Βιβλιοθήκης¹, που είναι το παρόνοιο μιας απαρνημένης κόρης από τα Χανιά. Το ποίημα εξέδωσε ύστερα, από αντιγράφο καμωμένο από τον Σίμ. Μενάρδο, ο Ν. Γ. Πολίτης σ' ένα βραχύδιο και σπάνιο σήμερα να βρεθῇ περιοδικό². 'Η έκδοση, από λάθη προφανώς του αντιγράφου, δὲν εἶναι ἱκανοποιητική καὶ εἶναι καὶ δυσπρόσιτη στοὺς μελετητές. Γι' αὐτὸ πολὺ καλὰ ἔκαμε ὁ Gareth Morgan στὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη του Three Cretan Manuscripts³ νὰ ξαναδημοσιεύσῃ τὸ ποίημα, συνοδεύοντάς το μὲ λίγες παρατηρήσεις. 'Η ἔκδοση αὐτὴ ἀποδίδει τὸ κείμενο πολὺ πιστότερα ἀπὸ τὴν ἀρχική, ὥστόσο κι' αὐτὴ, νομίζω, ὑστερεῖ σὲ μερικὰ σημεῖα. Γι' αὐτό, κι' ἐπειδὴ τὸ κείμενο μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες διαγραφές, κυρίως στοὺς στ. 11 - 14, εἶναι ἀρκετὰ μπλεγμένο, προτίμησα νὰ δώσω ἐδῶ ξανά ὅλο τὸ ποίημα σὲ καινούργια ἔκδοση, καὶ μάλιστα σὲ διπλὴ μορφή, πρῶτα σὲ μιὰ πιστὴ μεταγραφὴ τοῦ χειρογράφου, κι' ὕστερα σὲ φιλολογικὴ ἔκδοση τοῦ ὀριστικοῦ κειμένου, μετὰ τὶς διαγραφές.

Στὴ μεταγραφὴ οἱ διαγραφές δηλώνονται μὲ διπλὲς ἀγκύλες [], οἱ προσθήκες πάνω ἀπὸ τὴ γραμμὴ μπαίνουν εἴτε ἀνάμεσα σὲ δυὸ τόνους ' ', εἴτε τυπώνονται κι' ἐδῶ πάνω ἀπὸ τὴ γραμμὴ μὲ μικρότερα στοιχεῖα. Τὸ χφ γράφει τὸ κάθε δί-στιχο σὲ μιὰ ἀράδα πέρα ὡς πέρα· χωρίσα κανονικά τοὺς στίχους. Στὸ ὑπόμνημα τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου: m¹, m² σημαίνει πρῶτο χέρι, δεύτερο χέρι, δηλ. πρώτη γραφὴ καὶ μεταγενέστερη διόρθωση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ, del (delevit) = διέγραψε, s. l. (super lineam) = πάνω ἀπὸ τὴν ἀράδα.

Σημειῶνω ἐδῶ τὰ σημεῖα ὅπου τὸ κείμενό μου διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Morgan: στ. 4 τούτῳ: τίνων 5 νά 'ν': νά 'ναι 8 ἀλίμονον: ἀλίμονο 10 πόνον: πόνο 11 ὁ νέος: νέος 12 ὁπού 'χα: ὁπού 'χε|| πάντ', ἐθάλλον: πάντως *...* || m¹ ὁπῆ: ὁψε 15 νά βρω: νά σύρω 16 καὶ καλὰ: τὸ καλόν.

Οἱ ἀναγνώσεις μου στηρίζονται σὲ φωτογραφικὸ ἀντίτυπο ποὺ εἶχα ζητήσει πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τὴν Βοδληϊανὴ Βιβλιοθήκη.

¹) Gesch. Byz. Literatur, München 1897, σελ. 814 (341, 8). 'Ελλην. μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Γ' σελ. 60 - 61.

²) Ν. Γ. Πολίτου, 'Ανέκδοτον κρητικὸν ποίημα, περ. Κρητικός Λαός 1 (1909) 97 - 99.

³) Κρητικά Χρονικά Η' (1954) 67 καὶ 71.

ΜΕΤΑΓΡΑΦΗ

/ Ἀλλέμωνον ἡ τάλαινα, πῶς ἄρξωμαι τοῦ λόγου·
 τῆς τύχης μου τῆς πονηρᾶς τὸ πᾶν εἰπεῖν καθόλου·
 τίς μου τὴν θλίψιν ἐξελεῖ, τίνος αὐτὸ θαρρέσω·
 καὶ τίς ἀκοῦσαι δύναται καὶ τοῦτω μὲν ἄρέσω·
 τὴν φλόγα τὴν πολλὴν πυρᾶν, τὴν ἔχει ἡ καρδιά μου· 5
 τίς γὰρ τὴν σβέσει δυνηθεῖ· καὶ γὰρ [ε] παρηγορία μου·
 τίς γὰρ γιαιτρεύσει τὴν πληγὴν, τὴν ἔχω ἀπαιτός μου·
 τὴν μὸδωκεν ἀλῆμονον, καὶ σφαξε τὰ ἐντός μου·
 οὐ[κοῖ] δὲν ἡξέυρω ἢ καὶ ζῶ ἢ ζωντανὴ [οὐ] δὲν ἤμαι·
 ἀπὸ τὸν πόνον τὸν πολὺν δὲ ξέυρω πόθεν κεῖμαι· 10
 πληγὴν μεγάλην μ[.]δωκεν, νέος [τινὰς ὀποῦδα]
 ὀποῦχα πάντα μετ' ἐμοῦ, καὶ τοῦτον πάντ' ἐθάλλον
 [ὅψε καὶ σφάζομαι] λοιπόν, εἰς τῶν χανίων τὴν σούδα
 δώδεκα μέρες [γίνονται] ἀφοῦ [πληγώθη] ὅλη·
 ἀριθμῶ κεῖνος οὐκ ἦλθεν·
 εἰς τὸ [οἶκον] ἡσιπύην τὸ ἐμόν· [οὐκ ἔρημον] καὶ ἀπῆλθεν
 [καρδίαν καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ νεφρὰ]
 πορεύσομαι λοιπόν ἐγὼ· ἐκεῖνον γὰρ [ε]υρῶ τόρα, 15
 καὶ
 νάρθη σὶ τὸ σπήιη [τὸ] καλὰ· εἰς τῶν χανίων τὴν χώραν·
 καὶ [δ] γὰρ δὼ τοῦτον γὰρ μεμφθῶ καὶ γὰρ κατηγορήσω·
 εἰς ἃ μοι κάμνει ὁ ἄθλιος· καὶ γὰρ τὸν ὀνειδύσω·

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ἀλέμονον ἡ τάλαινα, πῶς ἄρξωμαι τοῦ λόγου,
 τῆς τύχης μου τῆς πονηρᾶς τὸ πᾶν εἰπεῖν καθ' ὅλου;
 Τίς μου τὴν θλίψιν ἐξελεῖ, τίνος αὐτὸ θαρρέσω,
 καὶ τίς ἀκοῦσαι δύναται, καὶ τοῦτω μὲν ἄρέσω;
 Τὴν φλόγα, τὴν πολλὴν πυρᾶν, τὴν ἔχει ἡ καρδιά μου, 5
 τίς γὰρ τὴν σβέσει δυνηθεῖ καὶ γὰρ ν' παρηγορία μου;
 Τίς γὰρ γιαιτρεύσει τὴν πληγὴν, τὴν ἔχ' ὁ ἀπαιτός μου,
 τὴν μὸδωκεν, ἀλῆμονον, κι' ἔσφαξε τὰ ἐντός μου;
 Οὐδὲν ἡξέυρω ἢ καὶ ζῶ ἢ ζωντανὴ δὲν εἰμαι·
 ἀπὸ τὸν πόνον τὸν πολὺν δὲν ξέυρω πόθεν κεῖμαι. 10
 Πληγὴν μεγάλην μὸδωκεν ὁ νέος ὀποῦ ἡγάπων,
 ὀποῦ χα πάντα μετ' ἐμοῦ, καὶ τοῦτον πάντ' ἐθάλλον.
 Δώδεκα μέρες ἀριθμῶ, ἀφ' οὗ κεῖνος οὐκ ἦλθεν
 εἰς τὸ ἡσιπύην τὸ ἐμόν, καὶ φαίνεται καὶ ἀπῆλθεν.

Πορεύσομαι λοιπόν ἐγὼ ἐκείνον νὰ βρῶ τῶρα, 15
 νὰ ῥῶθι στὸ σπῖτι καὶ καλὰ, εἰς τῶν Χανίων τὴν χώρα,
 καὶ νὰ ῥῶ τοῦτον νὰ μεμφθῶ καὶ νὰ κατηγορήσω
 εἰς ᾧ μοὶ κάμνει ὁ ἄθλιος, καὶ νὰ τὸν δνειδίσω.

5 καρδιά 6 m¹ νάνε, m² καὶ s. l., del s || παρηγορία 7 ἔχω : ἔχ' ὁ
 Σπανάκης 8 καὶ σφαῖς 9 m¹ οὐκ οἶ<βα>, m² del. κοῖ || m¹ οὐδὲν ἤμαι,
 m² del. οὐ 11 m¹ ἴσως μοῦδωκεν || m² νέος ἰνὰς ὁποῦδα 12 ἐθάλλον ἐξα:-
 ρετικὰ δυσανάγνωστο καὶ ἀμφίβολο· ἀνέγνωσε Κεψωμένος m¹ ὁπὲ καὶ σφάζομαι
 λοιπόν, εἰς τῶν χανίων τὴν σοῦδα (del. ὁπὲ καὶ σφάζομαι) 13 - 14 m¹ δώ-
 δεκα μέρες γίνονται ἀφοῦ πληγώθην ὅλη | καρδίαν καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ νεφρὰ
 14 m² ἔγραψε ἀρχικὰ εἰς τὸ οἶκον, del. οἶκον || m² ἔγραψε ἀρχικὰ στὴν ἔρημον
 ἀπηλθεν, del. στὴν ἔρημον, s. l. καὶ φαίνεται καὶ 15 m¹ ευρῶ, del s 16
 m¹ σπῖτη τὸ <ἐμὸν>, del. τὸ || χώραν 17 m¹ καὶ δ<ῶ>, del. δ 18 καὶ s.
 1. m².

Ὅπως σωστά παρατήρησαν καὶ οἱ δύο ἐκδότες, τὸ ποίημα εἶναι
 αὐτόγραφο καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς τόσες διαγραφές. Καὶ εἶναι σίγου-
 ρα κρητικό, ἀφοῦ ἀναφέρεται ρητὰ ἢ σοῦδα (m¹) ἢ ἡ χώρα (m¹) τῶν
 Χανίων, ὅσο καὶ ἂν ἡ λογιότερη γλώσσα του δὲν παρέχει καθαρὰ κρη-
 τικά στοιχεῖα· οἱ τύποι μὲν (4) καὶ ἰσπίτιν (14), γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ
 G. Morgan ἀναρρωτιέται μήπως εἶναι κυπριώτικοι, ὀφείλονται, νομί-
 ζω, περισσότερο σὲ ἀρχαϊσμό τοῦ ποιητῆ. Σὲ ἀρχαϊσμό θὰ ὀφείλεται
 ἴσως καὶ ὁ τύπος ἀλέμονον τοῦ στ. 1, πρβ. ὅμως στ. 8 ἀλίμονον.

Τὸ ποίημα μπορεῖ νὰ διαιρεθῇ σὲ τρεῖς ἐνότητες : 1 - 8, 9 - 12,
 13 - 18. Στους ὀχτῶ πρώτους στίχους ἡ ἀπαρνημένη κόρη (κιόλας ἀπὸ
 τὸν πρῶτο στίχο, ἡ τάλαινα, γίνεται φανερό πὼς πρόκειται γιὰ γυναι-
 κά) ρωτᾷ τοὺς μπόρεῖ νὰ γιαντρέψῃ τὸν πόνο της. Στὴ δεύτερη ἐνό-
 τητα (9 - 12) ξεκαθαρίζει ὅτι ἡ «πληγὴ» αὐτὴ εἶναι ἐρωτική καὶ τῆς
 τὴν ἔδωσε ὁ νέος ποὺ τόσο ἀγαποῦσε. Δώδεκα μέρες εἶναι ποὺ τὴν
 ἔχει ἐγκαταλείψει (13 - 18), ἀλλὰ τώρα ἀποφασίζει νὰ πάῃ νὰ τὸν βρῇ,
 νὰ τὸν γυρίσῃ στὸ σπῖτι της στὰ Χανιά καὶ νὰ τοῦ πῇ τὰ παράπονά
 της.

Στὸν στ. 3 - 4 ἡ ἐκφραση εἶναι κάπως βεβιασμένη, τὸ νόημα ὅμως,
 ἀδέξια ἐκφρασμένο ἀπὸ τὸν ποιητῆ, εἶναι περίπου : σὲ ποιόν νὰ ἔχω
 τὸ θάρρος νὰ πῶ τὸν πόνο μου; — κι' ἂν τυχὸν τὸν πῶ σὲ κάποιον κι'
 αὐτὸς μὲ κατακρίνῃ; Στ. 6 ὡς ὑποκείμενο τοῦ νὰ ῥ' παρηγοριά μου
 πρέπει νὰ νοηθῇ ὅχι ὁ κάποιος (τίς) ποὺ θὰ σῇσῃ τὴ φλόγα τῆς καρ-
 διᾶς της, ἀλλὰ τὸ γεγονός αὐτό, δηλ. τὸ σῆσιμο τῆς φωτιᾶς. Στ. 7
 ἔχω ἀπατός μου· εὐστοχώτατη ἡ διόρθωση (μᾶλλον ὀρθὴ ἀνάγνωση)
 ποὺ μοῦ προτείνει σὲ φιλικὸ γράμμα ὁ κ. Στέργιος Σπανάκης καὶ ποὺ
 τὴ δέχτηκα στὸ κείμενο : τὴν ἔχ' ὁ ἀπατός μου (διὰδᾶξε : ἔχει_ὁ)

«ὁ ἀπατός μου» = ὁ ἐαυτός μου, μπορεῖ νὰ λεχθῇ καὶ γιὰ ἄντρα καὶ γιὰ γυναικα' πρβ. «ὁ ἀπατός τῃ τῇ φταίει». Στ. 9 θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ γράψῃ εἰ καὶ ζῶ, προτιμότερη ὅμως ἢ ἐπανάληψη τοῦ διαζευκτικοῦ ἢ (ἄλλωστε τὸ χφ γενικὰ δὲν ἔχει ἀνορθογραφίες). Στ. 10 πόθεν = ἀπλὰ «ποῦ» καὶ ὅχι «ἀπὸ ποῦ»: δὲν ξέρω ποῦ βρίσκομαι. Στ. 12 ἡ γραφὴ ὁποῦ 'χα ἀσφαλῆς· ὁ Morgan, ποῦ γράφει ὁποῦ 'χε, θὰ διάβασε, νομίζω, ὁποῦ 'χαι, ἀλλὰ τὸ τελευταῖο γράμμα δὲν εἶναι ι, ἀλλὰ ὀξεῖα ἀπὸ τὴν παρκατάω ἀράδα. Μὲ τὸ ὁποῦ 'χα εὐοδώνεται ἀπόλυτα καὶ τὸ νόημα· δὲν ξέρω πῶς θὰ ἐρμηνεύαμε μὲ τὴ γραφὴ ὁποῦ 'χε. 'Ασφαλῆς εἶναι νομίζω καὶ ἡ ἀνάγνωση τοῦ διαγεγραμμένου ὀψὲ τῆς πρώτης γραφῆς (ὁ Morgan ἄψε), μὲ διασκελισμὸ ἀνάμεσα στοὺς δύο στίχους (νέος τινὰς ὁποῦ 'δα ὀψέ, καὶ σφάζομαι κτλ.) — διασκελισμὸς γίνεται καὶ στοὺς στ. 13 καὶ 11. 'Η ἀντίφαση ἀνάμεσα στὸ ὀψὲ αὐτὸ καὶ στὸ δώδεκα μέρους τοῦ ἐπόμενου στίχου ἴσως νὰ ὀδήγησε τὸν ποιητὴ νὰ διορθώσῃ τοὺς στ. 11 - 12. Τὸ ἐθάλλον τοῦ τέλους τοῦ στίχου ὀφείλεται σὲ ἐπιτυχὴ ἀνάγνωση τοῦ συναδέλφου Στ. Καψωμένου (ἐντελῶς ξεθωριασμένο στὸ χειρόγραφο). 'Ο παρατονισμὸς (ἐθάλλον - ἐθάλλποι) δὲν εἶναι ἀταίριαστος μὲ τὴν ἐν γένει ἐκφραστικὴ δυσκαμψία τοῦ ποιητῆ καὶ τοὺς ἄλλους, μικρότερους ἢ μεγαλύτερους, γλωσσικοὺς βιασμοὺς ποὺ παρατηροῦμε. Στ. 15 νομίζω πῶς φαίνεται καθαρὰ στὸ χφ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε γράψῃ ἀρχικὰ νὰ εἶδῶ καὶ ὕστερα διέγραψε τὸ ε (καὶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης: νὰῦδῶ ἢ περισπωμένη ὅμως στὸ ω εἶναι σίγουρη)· ἐσφαλμένα ὁ Morgan νὰ σύρω. Καὶ δὲν καταλαβαίνω γιατί θεωρεῖ τὴ γραφὴ αὐτὴ πλησιέστερη πρὸς τὸ κείμενο τοῦ Θεοκρίτου (βλ. παρκατάω) ἀπὸ τὴ γραφὴ νὰῦδῶ.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ κώδ. Barocc. 216 εἶναι θεολογικό, χωρὶς καμιά σχέση μὲ τὸ ποίημα. 'Ὡστόσο ὁ Morgan μᾶς πληροφορεῖ πῶς μὲ τὸ ἴδιο χέρι ποῦ ἔγραψε τὸ ποίημα ἔχουν γραφτῇ καὶ τέσσερα τετράδια τοῦ κώδικος, τὰ ὁποῖα, μὲ βάση τὸ ὑδάτινο σημεῖο, τὰ χρονολογεῖ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 16^{ου} αἰώνα. Αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ χρονολογία τοῦ ποιήματος, ἀφοῦ δὲν πρόκειται γιὰ μεταγενέστερη ὁλόκληρα ἄσχετη, προσθήκη. "Ἄλλωστε κι' ἀπὸ ἐσωτερικοὺς (γλωσσικοὺς κ. ἄ.) λόγους, στὰ ἴδια χρόνια θὰ χρονολογούσαμε τὸ ποίημα, κοντὰ στὸν Χοῦμνο, τὸν Σαχλίκη καὶ τὸν Μπεργαδῇ.

Τὸ ποίημα δὲν εἶναι βέβαια κανένα ποιητικὸ ἀριστούργημα, ὥστόσο δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀνάξιον, ὅπως τὸ ἔκριναν καὶ οἱ δύο ἐκδότες. Παρ' ὅλο ποῦ εἶναι αὐτόγραφο, δὲν νομίζω ὅμως πῶς ἐκφράζει τὸν καημὸ μιᾶς πραγματικῆς ἀπαρνημένης. Μὲ θαυμαστὴ φιλολογικὴ ὀξύνοια ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐσημείωσε τίς καταπληκτικὲς ἀναλογίες ποὺ παρουσιάζουν ὁρισμένοι στίχοι μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ Β' εἰδυλλίου τοῦ Θεοκρίτου:

*Πᾶ μοι ται δάφναι; φέρε, Θεστυλί. πᾶ δὲ τὰ φίλτρα;
 σιέφον τὰν κέλεβαν φοινικέω οἶδς ἄώτω,
 ὡς τὸν ἐμὸν βαρὺν εἶντα φίλον καταδήσομαι ἄνδρα,
 ὅς μοι δωδεκαταῖος ἄφ' ὧ τάλας οὐδὲ ποθίκει,
 οὐδ' ἔγνω πότερον τεθνάκαμες ἢ ζοοὶ εἰμές, 5
 οὐδὲ θύρας ἄραξεν ἀνάροισις. ἦ ὅα οἱ ἀλλᾷ
 ᾤχετ' ἔχων ὁ τ' Ἔρωι ταχινὰς φρένας ἅ τ' Ἀφροδίτα.
 βασεῦμαι ποτὶ τὰν Τιμαγήτιοι παλαίστραν
 αὔριοι, ὧς νιν ἴδω, καὶ μέμφομαι οἷά με ποιεῖ.*

Τις ὁμοιότητες παραδέχεται καὶ ὁ Gareth Morgan, θεωρεῖ μάλιστα, ὅπως εἶδαμε, πὼς ἡ ἀνάγνωσή του στὸν στίχο 15 νὰ σύρω (βλ. παραπάνω) «κάνει ἀκόμη πιὸ ἰσχυρὴ τὴν ὑπόθεση, ὅσοδήποτε κι' ἂν φαίνεται τοῦτο περίεργο, ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε στὸ νοῦ του τὸν Θεόκριτο, κι' ἀκόμη ὅτι πιθανὸν τὸ ποίημα νὰ εἶναι μιὰ δοκιμὴ διασκευῆς ὅλου τοῦ εἰδυλλίου».

Ὁ Ν. Γ. Πολίτης θεώρησε τὴν ὁμοιότητα μὲ τὸ εἰδύλλιο τοῦ Θεοκρίτου μᾶλλον συμπτωματική, «ἂν καὶ ἔκ τινων λέξεων [τοῦ ποιήματος] ἡδυνάτο τις νὰ συναγάγῃ, ὅτι δὲν ἦτο [ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα Κρήσσα] ἄμοιρος σχολικῆς μορφώσεως», καὶ εἶδε στὸ κρητικὸ ποίημα τὴν αὐθόρμητὴ ἐκφραση τοῦ ἐρωτικοῦ καημοῦ τῆς ἀπαρνημένης κόρης· οἱ ἀλλεπάλληλες διαγραφὰς καὶ διορθώσεις «καταδεικνύουν ὅποσον ἡγωνίσθη ἡ δυστυχὴς, χωρὶς νὰ καταπαλαίσῃ τὰς δυσχερεῖας τοῦ μέτρου καὶ τῆς ρίμας». «Τὸ ἔργον τῆς δὲν εἶναι ἔργον ποιητρίας, ἀλλ' ἔργον μᾶλλον ἐρώσεως γυναικός, μονολογούσης, ἐκχεούσης τὸν πόνον αὐτῆς καὶ τοὺς ἐνδομύχους στοχασμοὺς εἰς φράσεις ἀσυναρτήτους, τὰς ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος πλὴν μόνον ἱσως τοῦ ἐρωμένου ἔμελλε ν' ἀκούσῃ ἢ ν' ἀναγνώσῃ».

Οἱ ἀπόψεις γιὰ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία ἔχουν ἀλλάξει πολὺ στὰ 50 χρόνια ποὺ μεσολάβησαν ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευση. Σήμερα δὲν πιστεύουμε πιά πὼς ἡ κρητικὴ λογοτεχνία εἶναι λαϊκὴ, παρ' ὅλη τὴ λαϊκὴ τῆς γλώσσας· εἶναι ποίηση ἐντεχνή, δημιουργημένη μὲ σαφεῖ καλλιτεχνικὴ βούληση ἀπὸ προσωπικοὺς ποιητὲς· σήμερα ἀκόμη ἔχουμε

*) Βλ. Λίνου Πολίτη, Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας (Ἀθ. 1947) 61, 96. Τοῦ ἴδιου, Λογοτεχνία νεοελληνικὴ καὶ λογοτεχνία εὐρωπαϊκὴ (Ἀθ. 1949). Εἰσαγωγή στὸν Ἑρωτόκριτο, Ἑκδοτ. Οἶκος Γ. Παπαδημητρίου (Ἀθ. 1952). Στ. Ἀλεξίου, Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς, Κρητ. Χρον. Η' (1954) 76-108. Ἀντίθετα: Ε. Κριαρᾶς, Ὁ λαϊκότερος χαρακτήρας τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, αὐτ. Ζ' (1953) 298-314. Βλ. τελευταία καὶ Μάρθας Ἀποσκίτου, Μολιέρος καὶ κρητικὸ θέατρο, αὐτ. ΙΑ' (1957) 170.

μελετήσει τις ἐπιδράσεις ποὺ δέχτηκαν οἱ ποιητὲς αὐτοὶ ἀπὸ τῆ σύγχρονης τους δυτικῆς (περισσότερο ἰταλικῆς) ποίησης καὶ πὼς ἐχώνεψαν δημιουργικὰ τις ἐπιδράσεις αὐτές. Δὲν νομίζω πὼς τὸ ποίημα εἶναι τὸ αὐθόρμητο ξεχείλισμα τοῦ παράπονου μιᾶς ἀπαρνημένης κόρης· εἶναι ἔντεχνο δημιούργημα ἐνὸς λόγιου ποιητῆ, ποὺ ἦταν σύγχρονα καὶ ἀντιγραφέας χειρογράφων θεολογικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔργων· ἐνὸς ἐκπρόσωπου τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ «οὐμανισμού» ποὺ ἔχει κατακτήσει γύρω στὰ 1500 τὴν Κρήτη. Νομίζω μάλιστα πὼς ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ μιὰ συνειδητὴ προσπάθεια διασκευῆς τοῦ Β' εἰδύλλiou τοῦ Θεοκρίτου· διασκευῆς καὶ ὄχι μετάφρασης, ἀκριβῶς ὅπως συνηθιζόταν στὰ χρόνια τῆς Ἀναγέννησης. Κάπου ἐκατὸ χρόνια δηλ. πρὶν ἀπὸ τὴ «Βοσκοπούλα» ἔχουμε μιὰ πρώτη προσπάθεια, ποὺ ἔμεινε ὅμως ἀτελής, νὰ γραφτῇ ἓνα «εἰδύλλιο», σὰν τὰ τόσα ὅμοια ποὺ γράφονταν στὴν Ἰταλία (λατινικὰ πρῶτα, ἰταλικά ὕστερῶτερα), μὲ πρότυπο τὸ Β' εἰδύλλιο τοῦ Θεοκρίτου (ἢ τουλάχιστον τοὺς πρώτους στίχους του) καὶ μὲ συνειδητὴ προσαρμογὴ στὴ σύγχρονη ζωὴ (εἰς τῶν Χανίων τὴν χώραν). Ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀποψη τὸ μικρὸ ποίημα τοῦ κώδικα Barocci παίρνει κάποια ἰδιαίτερη σημασία.

2. Η «ΦΥΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΓΑΪΔΑΡΟΥ»

Στὰ Κρητικά Χρονικά Θ' (1955) 81 - 118 ὁ κ. Λευτέρης Ἀλεξίου μᾶς ἔδωσε μιὰ καινούργια ἔκδοση τῆς «Φυλλάδας τοῦ Γαϊδάρου», τοῦ χαριτωμένου αὐτοῦ καὶ ἀσφαλῶς κρητικοῦ ἔργου, ποὺ εἶχε τόση διάδοση στὸ λαὸ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια. Προτάσσεται μιὰ εἰσαγωγὴ, ὅπου ἐξετάζονται τὰ ζητήματα τῆς καταγωγῆς καὶ μὲ σίγουρο αἰσθητικὸ κριτήριον ἀξιολογεῖται τὸ ἔργο, καὶ ἔπονται κριτικὸ - ἐρμηνευτικὰ σημειώματα καὶ γλωσσάριο. Ἔτσι ἡ καινούργια ἔκδοση φαίνεται, ἐξωτερικὰ τουλάχιστο, ν' ἀνταποκρίνεται πρὸς τίς ἀπαιτήσεις ποὺ ἔχουμε σήμερα ἀπὸ μιὰ νέα φιλολογικὴ ἔκδοση ἐνὸς νεοελληνικοῦ κειμένου. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐξωτερικὴ αὐτὴ ἐντύπωση δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπείγοντα «desiderata» τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ἐπανέκδοση τῶν παλαιότερων κειμένων. Μὲ μιὰ βασικὴ ὅμως προϋπόθεση: πὼς οἱ ἐπανεκδόσεις αὐτές θὰ στηριχθοῦν κάθε φορὰ στὴν καλύτερη φιλολογικὴ παράδοση, στὴν καλύτερη δηλ. πηγὴ μὲ τὴν ὁποία μᾶς ἔχει παραδοθῇ τὸ κείμενο. Καὶ στὴν περίπτωσιν τῆς «Φυλλάδας τοῦ Γαϊδάρου» δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἀμφιβολία: τὴν καλύτερη πηγὴ ἀντιπροσωπεύει ἡ πρώτη βενετικὴ ἔκδοση τοῦ 1539 ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Stephano Da Sa-

bio. Ἀντίτυπο τῆς ἐκδόσεως ὑπάρχει στὴν Ἀμβροσιανὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μιλάνου (Γ 89 sp. sup.) καὶ στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μονάχου (Rar. 467)¹. Ὡς συμπληρωματικὴ πηγὴ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ ἡ δευτέρη βενετικὴ ἔκδοση. Ὅσο γιὰ τὶς μεταγενέστερες, αὐτές, ὅπως πάντα, δὲν εἶναι παρὰ ἀνατυπώσεις, ποὺ δὲν κάνουν ἄλλο παρὰ ν' ἀλλοιώνουν σιγὰ - σιγὰ καὶ ἀυθαίρετα τὸ κείμενο.

Μὲ τὰ σημερινὰ μέσα οὔτε δύσκολο εἶναι πιά οὔτε δαπανηρὸ νὰ προμηθευτῇ κανεὶς ἀπὸ τὶς βιβλιοθήκες τοῦ ἐξωτερικοῦ μικροταινίες ἢ φωτογραφίες χειρογράφων ἢ σπάνιων ἐκδόσεων². Τέτοιες φωτογραφίες ἔπρεπε λοιπὸν πρῶτα - πρῶτα νὰ φροντίσῃ νὰ προμηθευτῇ ὅποιος θὰ ἤθελε νὰ ἐπανεκδώσῃ φιλολογικὰ τὴ «Φυλλάδα τοῦ Γαϊδάρου», κι' ἐκεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν ἔκδοσή του. Καὶ ἦταν ἀσφαλῶς ἀνάγκη νὰ ἐπανεκδοθῇ τὸ χαριτωμένο αὐτὸ καὶ ἀρκετὰ πρῶιμο κρητικὸ κείμενο, γιατί ἡ μόνη φιλολογικὴ ἔκδοση ποὺ διαθέτουμε σήμερα, τοῦ W. Wagner στὰ *Carmina Graeca Medii Aevi* (τοῦ 1874), στηριγμένη σὲ μιὰ ἐπανεκδοση ἀπὸ τὸν Jacob Grimm μιᾶς βενετικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1832 καὶ σὲ μιὰ ἄλλη πολὺ νεώτερη βενετικὴ τοῦ 1871, δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικὴ, μὲ πολλὰ κακὰ γραφὰ καὶ παραναγνώσεις στὸ κείμενο.

Ὁ κ. Α. Ἀλεξίου δὲν ἀκολούθησε δυστυχῶς τὴ μόνη σωστὴ καὶ καθόλου δύσκολη αὐτὴ μέθοδο. Γιὰ τὴν ἔκδοσή του στηρίχτηκε καὶ πάλι στὴν παλιὰ ἔκδοση τοῦ Wagner. Ἀλλὰ στὸ Μουσεῖο Ἑρακλείου, ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα τοῦ Στ. Ξανθουδίδη, βρῆκε κι' ἓν ἄντίτυπο τῆς συλλογῆς τοῦ Wagner μὲ ἰδιόχειρα σημειώματα στὰ περιθώρια τοῦ Κρητικοῦ φιολόγου, καὶ μὲ σημειωμένο δίπλα ἓνα Ξ ἢ ἓνα Μ. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ὁ ἐκδότης «δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ ἐξακριβώσῃ τί σημαίνει, μ' ὅλο ποὺ εἶχε γιὰ καιρὸ προσπαθῆσαι κι' ἐρευνῆσαι», καὶ χρειάστηκε ἡ ἐπέμβαση τοῦ κ. Μ. Μανούσκα, «περαστικοῦ ἀπὸ τὸ Ἑράκλειο», γιὰ νὰ βρεθῇ πὺς εἶναι «πολὺ πιθανὸν» νὰ φανερώνη τὶς γραφὰς τῆς πρώτης βενετικῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸ ἀντίτυπο τοῦ Μ(ονάχου). Ὁ τόμος αὐτὸς τοῦ Wagner «μὲ τὶς σημειώσεις τοῦ Ξανθουδίδη, ἡ σύστασις τοῦ Wagner στοὺς Ἕλληνας νὰ ξαναμελετήσουν τὰ κείμενα καὶ ἡ ἐκτίμησις τοῦ ἐκδότη πρὸς τὴ Φυλλάδα» — «ἦταν τὰ κίνητρα τῆς ἀπόφασής του νὰ καταπιαστῇ μ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση». Κίνητρα ἀναμφισβήτητα εὐγενικά, ὅχι ὅμως καὶ ἀρκετὰ γιὰ ν' ἀντικαταστήσουν τὴν

¹) Βλ. É. Legrand, *Bibliographie hellénique des XVe et XVIe siècles* (Paris 1885), τόμ. 1, 231.

²) Στὸ Συναγαστήριό τῆς νέας ἐλληνικῆς φιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης προσπαθῶ ν' ἀπκρίσω ἓνα τέτοιο μικρὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο παλαιότερων νεοελληνικῶν κειμένων, ποὺ εἶμαι πρόθυμος νὰ τὸ θέσω στὴ διάθεσις τῶν νεοελληνιστῶν.

βασική προϋπόθεση που αναφέραμε, να στηριχτή δηλ. ή καινούργια έκδοση στην πρώτη βενετική.

Τό Ξ ή Μ δηλώνει αναμφισβήτητα τή γραφή τής πρώτης αὐτῆς ἐκδόσεως, ἀπό τήν ὁποία ὁ ἀκαταπόνητος Ξανθουδίδης θά εἶχε ὑπόψη του φωτογραφία ἢ ἀντιβολή, γιά νά τή χρησιμοποιήσῃ ἴσως σέ ἐπανεκδοση τοῦ κειμένου. Ἔτσι τουλάχιστον παρεῖχαν οἱ γραφές αὐτές ἕνα ὑποκατάστατο τῆς πρώτης ἐκδόσεως καί ὑποδείκνυαν τή σωστή γραφή (ἢ τουλάχιστο τή σωστή πηγῇ). Ἀλλά ὁ κ. Ἀλεξίου, ἴσως ἐπειδὴ δὲν τὸ εἶχε καί γι' ἀπόλυτα σίγουρο, ἀλλὰ μόνο γιά «πολὺ πιθανόν», δὲν σεδάστηκε τίς γραφές αὐτές, ὅπου ἦταν βέβαιες ἀπὸ τή μαρτυρία τοῦ Ξανθουδίδη. Τίς περισσότερες φορές «προτιμᾶ», γιά τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο, τή γραφή τοῦ Wagner. Δὲν ὑπάρχει ὅμως θέσις γιά «προτίμηση». Οἱ γραφές τῆς πρώτης ἐκδόσεως (δηλ. ὅσες εἶναι σημειωμένες μὲ τὸ Μ τοῦ Ξανθουδίδη) ἀποτελοῦν τήν (μόνη ἄλλωστε) παρὰδοση τοῦ κειμένου, καί αὐτὴν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀκολουθήσουμε. Οἱ γραφές τοῦ Wagner δὲν ἀποτελοῦν πηγῇ· εἶναι ἀλλοιώσεις τοῦ κειμένου πού προήλθαν ἀπὸ τίς ἐπανειλημμένες ἀνατυπώσεις. Ἀκόμη καί στήν περίπτωση πού ἡ γραφή τοῦ Wagner μᾶς φαίνεται πιθανὸν ὁμαλότερη ἢ δίνει καλὺτερο νόημα, ἀκόμη καί στήν περίπτωση αὐτὴ δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά τὴν προτιμήσουμε, ἐφ' ὅσον ἡ γραφή τῆς πρώτης ἐκδόσεως εἶναι ἱκανοποιητικῇ. Καί φυσικὰ προτιμήσεις καθαρὰ ὑποκειμενικὲς δὲν ἔχουν καμιά ἀπολύτως δικαιολογία. Μόνο στήν περίπτωση (ἂν ὑπάρχη) πού ἡ γραφή τῆς α' ἐκδ. εἶναι φανερά σφαλερῇ ἢ δὲν δίνει ἱκανοποιητικὸ νόημα, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά προχωρήσουμε σέ «διόρθωση», ὅχι πάλι νά «προτιμήσουμε» τή γραφή Wagner· καί ἂν ἡ γραφή Wagner εἶναι πραγματικὰ ἱκανοποιητικῇ, θά τὴ δεχτοῦμε, ἀλλὰ πάντα σὰν φιλολογικὴ «διόρθωση», ὀφειλόμενη σέ κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀνατυπωτὲς - ἐκδότες, πού θά σκόνταψε στὸ δύσκολο ἢ σφαλερὸ κείμενο τῆς α' ἐκδ.

Ὁ κ. Α. Ἀλεξίου ὅχι μόνο δὲν ἔδωσε καμιά σημασίαν στὴ μαρτυρία τοῦ Ξανθουδίδη γιά τὴν α' ἐκδ. (τίς γραφές τίς σημειωμένες μὲ Μ) καί προτίμησε τίς χειρότερες γραφές Wagner, ἀλλὰ προχώρησε πολὺ περισσότερο καί «διόρθωσε» σὲ πάρα πολλὰ σημεία τὸ κείμενο. Τίς διορθώσεις αὐτὲς τίς δηλώνει τίς περισσότερες φορές μὲ ἀρχιότερα στοιχεῖα, συχνὰ ὅμως καί δὲν τίς δηλώνει καθόλου. Στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ὅλες αὐτὲς οἱ διορθώσεις εἶναι αὐθαίρετες καί περιττές· τὸ κείμενο εἴτε ἀποκαθίσταται, μὲ βᾶση τὴν α' ἐκδ., πολὺ καλύτερα ἀπ' ὅ,τι τὸ «διορθώνει» ὁ νέος ἐκδότης, εἴτε δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως ἀνάγκη ἀπὸ διόρθωση.

Εἶναι ἀδύνατο ν' ἀναφέρουμε τίς ἄπειρες περιπτώσεις κακῶν ἀπο-

καταστάσεων και κακῶν διορθώσεων. Ἐνδεικτικὰ μόνο θ' ἀναφέρουμε μερικὰ χωρία α) ὅπου ἡ γραφή τῆς α' ἐκδ. ἀποκαθιστᾷ πέρα γιὰ πέρα τὸ χωρίο, καὶ β) ὅπου ἡ «διόρθωση» τοῦ ἐκδότη εἶναι ἀστοχὴ καὶ περιττή. (Μὲ W σημειώνεται ἡ ἔκδοση Wagner, μὲ B ἡ πρώτη βενετικὴ ἔκδοση).

α) Ἀποκατάστασις μὲ βάσει τῆ βενετικῆς ἔκδοσης

Στ. 21 *ἀδύνειπεν ὁ γάδαρος* W : *ἀτύχειπεν* B. Ὁ ἐκδ. «προτιμᾷ» τὸ *ἀδύνειπε*, μολονότι παρκτηρεῖ πῶς ῥῆμα *ἀδυνεύω* δὲν ὑπάρχει σήμερα.

126 *νὰ μᾶς διδάξης* W : *νὰ μᾶς διαιδάξης* B. Κι' ἐδῶ ὁ ἐκδ. προτιμᾷ τὴ γραφή W, γιὰτὶ τὸ *νὰ μᾶς διαδάξης* «δὲ λέει τίποτα».

192 *βόδια καὶ χοιρίδια* W : *βόδια μὲ τὰ χοιρίδια* B. Ὁ ἐκδ. ξέρει τὸ βόδια μὲ τὰ χοιρίδια, ἀλλὰ παρκτηρεῖ πῶς «ἂν καὶ μετρικὰ καλύτερο, προτίμησα τὸ πρῶτο, σὰν πιδ σύμφωνο μὲ τὸ σύνολο». Γιὰτὶ εἶναι τὸ πρῶτο «πιδ σύμφωνο μὲ τὸ σύνολο» ὁμολογῶ πῶς δὲν καταλαβαίνω. Στὸν προηγούμενο στίχο ἔχουμε ἐπίσης *πρόβατα μὲ τὰ γίδια* (W καὶ B), ποὺ ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς μὲ τὸ βόδια μὲ τὰ χοιρίδια τοῦ ἐπόμενου. Ἀλλὰ τὸν προηγούμενο αὐτὸν στίχο, πάλι δὲν ξέρω γιὰτὶ, ὁ ἐκδ. τὸν διορθώνει (σιωπηρὰ μάλιστα) καὶ *πρόβατα καὶ γίδια*.

204 *ταῖς ἀρνιαῖς* W (μὲ σημειωμένην στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τὴ διορθωσὴ *ἀμμοριναῖς*). Ἔτσι *διορθώνει* (τυπώνει δηλ. ἀραιωμένα) καὶ ὁ ἐκδ. Ἡ γραφή τοῦ B εἶναι κενονομὰ: *ἀμμοριναῖς*. (Ἰδὲα περίπτωσις καὶ στὸ *ἀργίαν* τοῦ στ. 230 — *ἀγίαν* B).

262 *εἰς τὸ μαλλί, εἰς τὴν οὐραν*, ὄλω: *εἰμὲν ὁμοιάζει* W. ὁ B μᾶς δίνει *κι' εἰς τὴν ὀχράν*. Καὶ *ὀχρά* σημαίνει χρῶμα (*χροιά - χροά > χρᾶ > ὀχρά*, κατὰ τὴν πειστικώτατη ἐτυμολογίαν τοῦ Κοραῆ, Ἀτακτα 2, 278) καὶ βρίσκουμε τὴ λέξη καὶ σ' ἄλλα κείμενα: Αἰδίστρος στ. 2549, Γεωργιλᾶς, Θανατικὸν στ. 173 (Wagner), Κυπριώτικα Ἑρωτικά βλ. ἐκδ. Σιαπακᾶ - Πιτσιλλίδη Γλωσσάριο. Θέλει καὶ ῥώτημα πῶς ἡ γραφή αὐτὴ δίνει ἀπείρως προτιμότερο νόημα καὶ πῶς πολὺ εὐκόλα τὸ ἀρχαῖκό καὶ ἰδιωματικότερο *ὀχράν* (*lectio difficilior*!) ἔγινε ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους μετατυπωτὲς πολὺ εὐκόλα *οὐράν*; Ὁ ἐκδ. ὅμως προτιμᾷ τὴ γραφή W μὲ τὴν ἐξῆς δικαιολογίαν: «Μὰ ἡ γρηά [γρ. γριά] δὲν ἔδλεπε καλὰ (κοίταξε στ. 251): τὴν οὐρὰ ὅμως τοῦ Παρδίτση μποροῦσε νὰ τὴν πιάσῃ, ὅταν τὸν χᾶϊδεε, καὶ νὰ τὴν ξέρῃ καλὰ»!

β) Δείγματα περιττῶν διορθώσεων

Στ. 13 - 14 W :

*Λάχανα τὸν ἐφόρτωνεν, ἀντίδια καὶ μαρούλια,
πράσα, ραπάνια, κάρδαμα, κρομμύδια καὶ γογγύλια.*

Τοὺς στίχους αὐτοὺς, ποὺ τοὺς βρίσκουμε αὐτούσιους καὶ στὸ Β, ὁ ἐκδ. τοὺς ἀνακάτεψε καὶ τοὺς διόρθωσε ὡς ἑξῆς:

*Λάχανα τὸν ἐφόρτωνε, κρεμμύδια καὶ μαρούλια,
ραπάνια, ἀντίδια, κάρδαμα, πράσα, κοκκινόγούλια*

μὲ τὴν ἀκόλουθη δικαιολογία: «Ἀντικατάστησα τὰ γογγύλια μὲ τὰ κοκκινόγούλια, γιὰ νὰ ἐπαναφέρω τὴν ὁμοιοκαταληξία. Γι' αὐτὸ μετατόπισα ὠρισμένες λέξεις». Ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ τὴν ὁμοιοκαταληξία, χωρὶς ἀμφιβολία, μὲ μεγάλη τέχνη· ὥστόσο ἀτελεῖς ὁμοιοκαταληξίες ἔχουμε καὶ ἄλλου, π. χ. στ. 245 - 6, 273 - 4, 373 - 4 κ. ἄ., τὶς ὁποῖες ὁ ἐκδ. ἀφήνει ἀδιόρθωτες (στὸν στ. 118 παραδιορθώνει μάλιστα τὸ *πάνια* σὲ *πάνιας*, εἰσάγοντας ἔτσι αὐτὸς ἀτελεῖ ὁμοιοκαταληξία). Γιατί λοιπὸν ὅλη αὕτη ἡ ἀναστάτωση σὲ τούτους τοὺς στίχους;

Μεγάλο ἀνακάτωμα χωρὶς λόγο ἔφερε ὁ ἐκδ. καὶ στοὺς στ. 245 - 250, μεταθέτοντας τοὺς στ. 245 - 6 ὕστερ' ἀπὸ τοὺς 247 - 8. «Ἔτσι — παρατηρεῖ — ἡ πασίγνωστη παροιμία πηγαίνει στὸ τέλος τῆς ὁμιλίας τῶν γονιῶν τῆς Ἀλεπούς, ὅπου ἔχει πιδὸ πολὺ τὸν τόπο τῆς». Παρεξήγηση. Ἡ «πασίγνωστη παροιμία» (π' ἀφήνει *σπίτια φτωχικά* κτλ.) εἶναι ἴσια - ἴσια «τῆς γρᾶς τὸ καταλόγι». Σωστὰ λοιπὸν οἱ στ. 245 - 6 προηγούμενοι ἀπὸ τοὺς στ. 247 - 8 ποὺ περιέχουν τὴν παροιμία. Ὁ ἐκδ. τοποθετεῖ στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. 249 εἰσαγωγικά, νομίζοντας πὼς μὲ τὸ «καταλόγι» ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ τὴν ἱστορία τῆς γριᾶς χήρας («Ἀρχίζει τὸ Καταλόγι ποὺ εἶναι μέρος τῆς ἐξομολόγησης τῆς Ἀλεπούς» σημειώνει). Ἀλλὰ τότε ποῦ τελειώνει αὐτὸ τὸ καταλόγι; Τὰ εἰσαγωγικά κλείνουν μόνον στὸν στ. 302, ὅπου ὅμως τερματίζεται καὶ ὅλη ἡ ἐξομολόγηση τῆς Ἀλεπούς.

Στοὺς ἴδιους στίχους ἔχουμε καὶ πολλὲς ἄστοχες καὶ περιττὲς διορθώσεις — καὶ ὅχι ὅλες σημειωμένες μὲ ἀραιωμένα στοιχεῖα γιὰ νὰ ξεχωρίζουν. Π. χ. *ὄντινα* ἀντὶ *δτινα* [καὶ τὸ *δτινος* θὰ τὸ ἔκανε ὁ ἐκδ. *οὔτινος*];, *ποὺ* ἀφήνει: *π'* ἀφήνει, *τοῦ κώλου του*: *στὸν κῶλο του*, *γυρεύγει*, *μαγειρεύγει*: *γυρεῦει*, *μαγειρεύει*, *ἐγὼ σιὲς χῆρες*: *γιατὶ τὲς χῆρες*, *ταῖς ἔχω*: *τοὺς ἔχω*, *μιὰ χήρα*: *καὶ χήρα*, *καλὰ ποὺ δὲν ἐθώρει*: *καλὰ οὐδὲν ἐθώρειε*, *ἡμπόρει*: *ἡμπόρειε* [γιατὶ προτίμησε τοὺς ἀρχαϊκότερους τύπους ἀπὸ τοὺς τόσο γνήσιους κρητικούς σὲ -ειε];, *ἐπόταταξεν*: *ἐπόταξεν*, *μιὰν ὄρνιθα*: *καὶ ὄρνιθα*, *νὰ παραβγῇ στὴν πόρτιαν τῆς*: *ν. π. τὴν π. τῆς*. Καὶ κάτι ἄλλο: στ. 246 ὁ W παρέχει *γροικῆσειτέ το ὄλοι*. Ἡ γραφὴ Β εἶναι *γροικῆσετε τί λέγει*. Τὴ γραφὴ αὕτη γνωρίζει ὁ ἐκδ., προτιμᾷ ὅμως τὴν πρώτη. Ἰδοὺ ἡ δικαιολογία: «Καὶ δὼ πάλι ὁ Ξ (M) σημειώνει [τί λέγει, ποὺ εἶναι ἀπαράδεχτο, γιὰτὶ χαλάει τὴ ρίμα. Καὶ τὸ ὄλοι δὲ ριμάρει μὲ τὸ *καταλόγι*, ἀλλὰ συμφω-

νοῦν τουλάχιστο τὰ φωνήεντα, πού λογαριαζόταν ἀρκετό». Τὰ πράματα ὅμως εἶναι καθαρά· ὥπως εἴπαμε καί στὴν ἀρχή, δὲν ἔχουμε νὰ διαλέξουμε ἀνάμεσα σὲ δυὸ γραφές, ἀλλὰ μόνο ν' ἀκολουθήσουμε τὴ γραφὴ πού παρέχει τὸ Β. Ἄν ἡ γραφὴ αὐτὴ «χαλάει τὴ ρίμα», πιὸ νόμιμο εἶναι νὰ ἐπιχειρήσουμε διόρθωση δική μας, παρὰ ν' ἀκολουθήσουμε τὴ γραφὴ W, πού δὲν ἀντιπροσωπεύει τίποτα. Ἀλλὰ διόρθωσι δὲ χρειάζεται· ἀτελεῖς ὁμοιοκαταληξίες ὑπάρχουν καί ἄλλες (βλ. παραπάνω). Καί πῶς τὸ ξέρει ὁ ἐκδ. πὼς ὅταν συμφωνοῦν τουλάχιστο τὰ φωνήεντα «λογαριαζόταν ἀρκετό»; ἴσως αὐτὸ νὰ ἰσχύει σὲ ξένες μετρικὲς (assonance). Τουναντίον, ἀπ' ὅ,τι ἔχω παρατηρήσει, στὸν 16^ο αἰῶνα πιὸ συνηθισμένες εἶναι οἱ περιπτώσεις ἀτελῶν ὁμοιοκαταληξιῶν ὅπου συμφωνεῖ μόνο ἡ λήγουσα (μαζί μὲ τὸ προηγούμενο σύμφωνο, βλ. καί ἐδῶ παραπάνω 13 - 14 μαρούλια - γογγύλια).

Ἐνα δεῖγμα διορθώσεως βασισμένης πάνω σὲ ὑποκειμενικὰ καλογιστικὰ κριτήρια βλέπουμε στὸς στ. 281 - 2. Ἡ γραφὴ τοῦ W καί Β εἶναι:

*Ἐγὼ τὴν ἐκωλόουονα ἐκείνην τὴν καβάκα,
καί κείνη ἐφτερούγιασε καί κρᾶζει κάκα - κάκα.*

Καμιὰ «διόρθωση» δὲ χρειάζεται· ὁ ἐκδ. ὅμως διορθώνει στὸν δεύτερο στίχο ἐφτερούγιαζε κι' ἔκραζε, σημειώνοντας: «οἱ παρατακτικοὶ πιὸ ταιριαστοί». Ὅμως μὲ τὸν ἀόρ. ἐφτερούγιασε καί τὸν ἐνεστ. κρᾶζει ἡ δράση δηλώνεται ἀσφαλῶς ἐντονώτερα καί δείχνει πὼς ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτο φτερούγιασμα ἡ ὀρνίθα ἔβαλε τίς φωνές. (Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη πὼς καί οἱ διορθώσεις αὐτὲς δὲν δηλώνονται μὲ ἀραιὰ στοιχεῖα στὸ κείμενο).

Παραδιόρθωση ἔχουμε καί στὸν στ. 307, ὅπου W καί Β παρέχουν: Ἄμε σοῦ λέγω σήμερον, νά 'σαι εὐλογημένη, δηλ. πῆγαινε, ἄς εἶσαι συχωρεμένη. Ὁ ἐκδ. ὅμως διορθώνει: Ἄμην, σοῦ λέγω κτλ. — μὲ τὴ δικαιολογία πὼς «τὸ ἄμε δὲν ἔχει τὸν τόπο του».

Ἄλλη παραδιόρθωση στὸν στ. 380: ἐπεὶ μοῦ γγίζει θάνατος Β (μ' ἐγγίζει W). Ὁ ἐκδ. διορθώνει τὸ ἐπεὶ σὲ ἀπείς (ἀκόμη καί τὸ ἐγγίζει σὲ ἀγγίζει), χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπόψη τοῦ πὼς τὸ ἀπείς εἶναι τύπος νεωτερικότερος, πού προέρχεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ παλιότερο ἐπεὶ (βλ. Στ. Ξανθουδίδη, Ἑρωτόκριτος, σελ. 409 - 410).

Παραδιόρθωση εἶναι καί τὸ *χρεῖ τον* στὸν στ. 447. Ὁ W παρέχει: *τζίλιπουρδᾶ καί κρεῖ τον*, ὁ Β ὅμως μᾶς δίνει τὴ σωστὴ γραφὴ (γνωστὴ στὸν ἐκδ.) καί *κρού τον* = κρούει τον, τὸν χτυπᾶ. Πῶς δὲν ὁμοιοκαταληκτεῖ ἀπόλυτα μὲ τὸν ἐπόμενον στίχο (*ιρίτοι*) εἶδαμε πὼς δὲν ἔχει σημασία. Τὸ *κρούω* (καί *κρούγω*) = χτυπᾶ εἶναι συνηθέστατο

στὰ κρητικά κείμενα (βλ. καὶ Γλωσσάριο Ἑρωτοκρίτου), καὶ ὁ τύπος *κρού'* ἀντὶ *κροῦναι* κανονικότητας καὶ καθόλου «ὀλότελα ἀνύπαρχτος», ὅπως θέλει ὁ ἐκδ. Τὸ *κρεῖ τον* τῶν μεταγενέστερων ἐκδόσεων (ἀπ' ὅπου ἢ γραφή W) προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὴν πρόθεση τῶν ἐκδοτῶν τῆς Βενετίας νὰ διορθώσουν τὴν ὁμοιοκαταληξία ἢ καὶ στὸ λόγο ὅτι δὲν τοὺς ἦταν πολὺ κατανοητὸ τὸ *κρού τον*. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως εἶναι ὅτι τὸ ἡμιστίχιο βρίσκεται αὐτοῦσι οὐ στὸ πρότυπο τῆς Φυλλάδας, στὸ Συναξάριον τοῦ τιμημένου Γαδάρου, στ. 310: *τζίλιμπουρδᾶ καὶ κρού τον* (W σελ. 121).

Τὸ *κρεῖ τον* ὁ ἐκδ. ἐξηγεῖ «τὸν χρίει» καὶ μᾶς δίνει τὴν πληροφορία πὼς τὸ ρ. εἶναι κοινότατο στὴν Κρήτη, καὶ στὸ γλωσσάριο παρέχει τὴν ἐρμηνεία «ἀλείφω, ἐπιχρίω, πασχαλίδω» (ἡ τελευταία σημασία μου φαίνεται μάλλον ἀπίθανη). Τὸ ρ. εἶναι ἀσφαλῶς κοινότατο καὶ στὴν Κρήτη καὶ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἐκδ. φαντάζομαι πὼς τοῦ δίνει ἐδῶ τὴ σημασία τοῦ «λερώνω», «γεμίζω ἀκαθαρσίες», κι' αὐτὸ γιὰ τὴ παρερμηνεῖ, φοβοῦμαι, καὶ τὸ ρ. *τσιληπουρδῶ* (πρὸς τὸ γράφει παντοῦ ἐσφαλμένα *τζίλημπουρδῶ*). Στὸ γλωσσάριο γράφει γιὰ τὸ ρῆμα: «ἀόριστη ἡ σημασία του. Τὰ δύο συνθετικά του φανερώνουν ἀκατονόμαστες φυσικὲς λειτουργίες. Συμπεριφέρομαι μὲ ἀναίδεια, μὲ βανυσότητα». Αὐτὴ ἡ τελευταία εἶναι ἡ μόνη σημασία τοῦ ρ. καὶ δὲν εἶναι καθόλου ἀόριστη. Πρόκειται ἄλλωστε γιὰ ρῆμα ἀρχαῖο, *τσιληπουρδῶ*, ποὺ κι' αὐτὸ σημαίνει: «συμπεριφέρομαι βάνυσσα». Τὸ δεύτερο συνθετικὸ ἔχει ἀσφαλῶς σχέση μὲ τὸ ρ. *πέρδουμι*, τὸ πρῶτο ὅμως εἶναι ἀγνώστου ἐτύμου. Ὁ γάιδαρος λοιπὸν ἐδῶ δὲν ἐκτελεῖ, ὅπως νομίζει ὁ ἐκδ., «ἀκατονόμαστες φυσικὲς λειτουργίες», ὥστε νὰ «κρεῖ» τὸν λύκο, ἀλλὰ ἀπλούστατα ἀρχίζει νὰ συμπεριφέρεται μὲ ἀναίδεια, κλοτσώντας τον δηλ. καὶ χτυπώντας τον. Τὸ διηγεῖται ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ λύκος *παρχάτω*, στ. 493: *ὡσάν ἐτσιληπούρδηεν, ἐξάφνου ἔδωσέ με, | καὶ μέσα εἰς τὸ κούτελο ἡ κοπανιὰ ἔσωσέ με*. Τὸ *ἔδωσέ με* σημαίνει, φυσικά, «μὲ χτύπησε» (συνηθέστατο τὸ *δίδω σ'* αὐτὴ τὴ σημασία, βλ. Γλωσσάριο Ἑρωτοκρίτου), ἀδιάφορο ἂν κι' ἐδῶ ὁ ἐκδ., ἀγνοώντας πάλι προφανῶς τὴ σημασία τοῦ ρήματος, *παρχδιορθώνει κι' ἔμπωσέ με*.

Τοὺς νόστιμους στίχους 515 - 516:

*Δὲν ἔχω γιὰ τὴν γνώσιν του οὐδὲ τὴν πονηρίαν,
ἀμ' ἔχω πὼς ἐγέλασε ἑμᾶς τὰ δυὸ θηρία*

(δηλ. δὲν τῶχω, δὲν μὲ μέλει γιὰ τὴ γνώση του, πὼς εἶναι δηλ. ὁ γάιδαρος γνωστὸς καὶ πονηρὸς, ἀλλὰ μὲ μέλει, μὲ πειράζει ποὺ γέλασε ἑμᾶς τὰ δυὸ θηρία), ὁ ἐκδ., ποὺ φαίνεται ὅτι δὲν τοὺς κατάλαβε, τοὺς *παρχδιορθώνει* καὶ τοὺς *καθιστᾶ* *πλαδαρούς* καὶ *ἀνόητους*:

Λέν ἔχω ἐγὼ τὴν γνῶσιν του οὐδὲ τὴν πονηρίαν,
ἀμμ' ἔχει αὐτός, ποὺ γέλασεν ἐμᾶς τὰ δυὸ θηρία [!].

Τελειώνοντας θέλω ν' ἀναφέρω μερικές ἀστοχες ἐρμηνεῖες ἢ ἐτυμολογίες λέξεων, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ ἐκδ. στὶς Σημειώσεις του καὶ στὸ Γλωσσάριο, καὶ ποὺ δείχνουν, νομίζω, ὅχι ὅση θὰ ἔπρεπε οἰκείωση μὲ τὴν παλαιότερη γλώσσα τῶν κειμένων αὐτῶν. Ἀκόμα καὶ τὸ πολυτιμότερο γλωσσάριο τοῦ Ξανθουδίδη στὴν ἔκδοση τοῦ «Ἐρωτόκριτου» φαίνεται συχνὰ πὼς δὲν τὸ ἔχει συμβουλευθῇ.

Ἔτσι τὴ λέξη ἀναθιβάνω καὶ ἀναθιβάλλω γράφει ὁ ἐκδ. μὲ ὕψιλον (ἀναθυβάλλω, ἔτσι καὶ τὸ ἀθυβολῇ) καὶ θεωρεῖ τὴ λ. «σχηματισμένη μὲ συμφυρμὸ τοῦ ἀναμιμνήσκομαι μὲ τὸ θυμοῦμαι» — χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπόψη τὴν ἐτυμολογία τοῦ Κοραῖ ἀπὸ τὸ ἀντιβάλλω καὶ ἀντιβολῇ (ἤδη στὰ Εὐαγγέλια, Λουκ. 24, 17, «τίνες οἱ λόγοι οὗτοι οὕς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους») καὶ τοῦ Χατζιδάκι ἀπὸ τὸ ἀμφιβολῇ > ἀφιβολῇ > ἀθιβολῇ, ἐτυμολογίες ποὺ ἀναφέρονται καὶ οἱ δυὸ στὸ Γλωσσάριο τοῦ Ἐρωτόκριτου (λ. ἀθιβολῇ).

Γιὰ τὴν τόσο συνηθισμένη στὰ κρητικὰ κείμενα προστακτικὴ ἐνεστώτος βλέπεσε (ἢ βλέπεσαι) στὴ σημασία τοῦ «πρόσεχε» ἔχει γράφει ἑκτενῶς ὁ Ξανθουδίδης στὶς Σημειώσεις του (σελ. 391)³, χωρὶς νὰ βρῇ ὀριστικὴ λύση γιὰ τὴν προέλευσὴ της (βλ. καὶ Γλωσσάριο λ. βλέπω· τὴν προστακτικὴ ὁ Ξανθουδίδης στὴν α' ἔκδοση γράφει: βλέπεσαι, στὴ δεύτερη ὁμως [1929] προτίμησε τὴ γραφὴ βλέπεσε). Ὁ ἐκδ. δὲν δέχεται: τίς ἐρμηνεῖες τοῦ Ξανθουδίδη καὶ γράφει βλέπε σε. Καὶ παραδέχεται ὅτι «ξενίζει βέβαια κι' ἔτσι ἡ διατύπωση τῆς αὐτοδιάθεσης», ἀλλὰ βρίσκει ὅτι «ἐρμηνεύεται ἱκανοποιητικὰ σὰν ἐπίδραση ἀπὸ τὰ πάγκοινα τότε ἰταλικά: guardati!». Μιὰ τέτοια ἐρμηνεία τοῦ τύπου εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὀλότελα σφαλερὴ καὶ ἀπαράδεκτη. Ἀντίθετα ἀπὸ τίς ρομανικὲς ἢ ἄλλες γλωσσες, ἡ ἐλληνικὴ ποτὲ δὲν δηλώνει τὴ μέση διάθεση περιφραστικὰ: μὲ βλέπω ἀντὶ βλέπομαι, μὲ πλένω ἀντὶ πλένομαι, σὲ ντύνεις, τὸν ντύνει ἀντὶ ντύνεσαι, ντύνεται! Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἐπίδραση μιᾶς ξένης γλώσσας στὸ πνεῦμα τὸ ἴδιο μιᾶς ἄλλης, ποὺ εἶναι τὸ συντακτικόν, εἶναι κάτι τελείως σπάνιο καί, ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει πιστοποιηθῇ οὔτε μιὰ τέτοια περίπτωση στὴ γλώσσα μας. Πὼς μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε λοιπὸν μιὰ τέτοια τελείως παρὰ φύσιν διαστρέβλωση τῆς γλώσσας γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε ἕναν μεμονωμένο τύπο;

³ Βλ. ἀκόμη καὶ Περνὸ [H. Pernot], Τὸ κρητικὸ «βλέπεσαι», Νέα Ἑστία 12 (1932) 986, καὶ τίς παρατηρήσεις, στὸν ἴδιον τόμο, τῶν Α. Τζάρτζανου σελ. 1052), Ν. Τωμαδάκη (σελ. 1053) καὶ Ε. Κράβα (σελ. 1108).

Τὸ καταμιτώνω ὁ ἐκδ. ἐρμηνεύει, ἀπὸ τοὺς μίτους, τίς κλωστὲς τοῦ ἀργαλιοῦ: μπλέκω, μπερδεύω. Εἶναι ἡ ἐτυμολογία ποὺ εἶχε δώσει ὁ Ξανθουδίδης (BNJb. 5 [1926 - 27] 369) «περὶ τοὺς στήμονας εἰς τὰ μιτάρια, καὶ τροπικῶς ἐμπλέκω τινὰ ἢ συλλαμβάνω εἰς παγίδα, ζημιῶ, ἀπατῶ (ἢ κατὰ δηλώνει ἐπίτασιν)». Νομίζω πὼς προσφεύστερα ἐρμηνεύσει τὴ λέξη σὲ πρόσφατο δημοσίευσμά του ὁ Γ. Σπυριδάκης⁴ συνδυάζοντάς την μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ «μιτωτοῦ». Καταμιτώνω ἐσήμαινε ἀρχικὰ ἀναφέρω τοὺς παραδότες τῶν ὑφαντικῶν νόμων στὸν μιτωτή, κα. ταγγέλλω, καὶ ὕστερα ἐπίσης: συκοφαντῶ, διαβάλλω, ἀπατῶ. Σήμερα ἡ λέξη ἀκούγεται στὴν Κάρπαθο, Κρήτη, Ρόδο, Κάλυμνο κ. ἄ. μὲ τίς σημασίες: καταγγέλλω, κατηγορῶ, ἐπιπλήττω, ὑβρίζω, συκοφαντῶ, ἐμπλέκω τινὰ εἰς κατηγορίας, διαδίδω μυστικόν τι.

Καὶ τὸ κατασβολώνω τοῦ στ. 530 (ἀνόητους μᾶς ἔδειξε κι' ἑκατασβολώσέ μας) δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη τὴ σημασία «κάνω κάποιον ἀνάνηρο ἀπὸ τὸ ξύλο, ξεκάνω στὸ ξύλο», ὅπως γράφει ὁ ἐκδ. "Ἄν σήμερα τὸ σβολώνω ἔχει στὴν Κρήτη καὶ τὴ σημασία τοῦ «ἐπιφέρω κακόν, ἀκρωτηριάζω» (Γλωσσ. Ἑρωτοκρ. λ. ἀσβολωμένος), ἡ λέξη ἐδῶ συνάπτεται περισσότερο μὲ τὴν ἀρχικὴν σημασία τοῦ (ἀ)σβολώνω: γεμίζω κάποιον ἀσδόλη, στάχτη, ἐπομένως μουντζουρώνω, ντροπιάζω.

Ὅσο γιὰ τὸ μπουσδουγέει, μὲ λίγη περισσότερη προσοχὴ θὰ μποροῦσε νὰ πιστοποιηθῇ καὶ ἡ σημασία καὶ ἡ ἐτυμολογία του. Δὲν σημαίνει «ἴσως μέλος τοῦ κορμιοῦ», οὔτε «τὸ πρῶτο συνθετικὸ θυμίζει τὸ πόσθη» [!]. Ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο εἶναι φανερό πὼς εἶναι συνώνυμο μὲ τὸ ἀπελατίκι (στ. 496) καὶ τὸ ματσούκι ποὺ ὑποδηλώνεται μὲ τὸ ἐξωματζουκῶναι (στ. 456) καὶ σημαίνει ὅ,τι καὶ οἱ λέξεις αὐτές, δηλ. ρόπαλο καὶ μάλιστα ρόπαλο πολεμικόν. Μὲ τὴν ἐλευθεροστομία ποὺ διακρίνει τὸ ποίημα, ἰδίως στὸ τέλος του, ὁ ὑπαινιγμὸς εἶναι σαφής, πρόκειται ὅμως πάντα γιὰ παρομοίωση (ἄστοχη εἶναι γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ρ. ἐξωματζουκῶναι στίς σημειώσεις καὶ στὸ γλωσσάριο: «γιὰ ὑποζύγια σὰ βρίσκονται σὲ ὄργασμό»). Τὴ λέξη ἔχει ἀποθησαυρίσει κιόλας ὁ Δουκάγγιος: *πουσδογάνον*, καὶ τὴ συνάπτει μὲ τὸ τουρκικὸ *pusdogan*, ἐρμηνεύοντας «*clava ferrea militaris, qua in praeliis Turci utuntur*» (σιδερένιο πολεμικὸ ρόπαλο ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦν οἱ Τούρκοι στίς μάχες). Καὶ στὸ παλαιὸ τουρκοελληνικὸ λεξικὸ τοῦ Χλωροῦ (ὑπόδειξη τοῦ συναδέλφου κ. Στ. Π. Κυριακίδου) ἀναφέρεται πρὸς-τογάν «ρόπαλον ἔχον κεφαλὴν ὡς τοῦ ἱέρακος».

⁴) Γ. Σπυριδάκης, Τὸ ἔργον τοῦ μιτωτοῦ κατὰ τὸ Ἑπαρχιακὸν Βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. *Mélanges Merlier* 2, 417 - 423 (κυρίως σελ. 420 κέ.).

3. «ΕΡΩΦΙΛΗ»

Κοντά σε τόσες άλλες αξιόλογες συμβολές στην αποκατάσταση και στην έρμηνεία των κρητικών κειμένων, ο κ. Στυλιανός Ἀλεξίου έδωσε στα Κρητικά Χρονικά Η' (1954) 133 - 134 και 244 - 253 μερικές φιλολογικές παρατηρήσεις στο κείμενο της «Ἐρωφίλης». Ὅπως πάντα, οἱ παρατηρήσεις τοῦ κ. Ἀλεξίου δείχνουν όξύνονια φιλολογική και ἀποκαθιστοῦν σε πολλά σημεῖα τῆ σωστή γραφή. Θά εἶχα όμως κι' έδω νά κάμω τήν ἴδια παρατήρηση πού ἔκαμα σχετικά μέ τήν έκδοση τῆς «Φυλλάδας τοῦ Γαΐδαρου». Ὅχι μόνο γιά τήν ἐπανέκδοση, ἀλλά καί γιά παρατηρήσεις ἐπάνω στο κείμενο — τουλάχιστον όταν ἔχουν τήν ἔκταση πού ἔχουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ κ. Ἀλεξίου — ἀπαραίτητο εἶναι νά βασιζόμαστε στα χειρόγραφα καί στίς πρώτες ἐκδόσεις, πού μάς παραδίδουν αὐθεντικά τό κείμενο. Βέβαια ο κ. Ἀλεξίου στηρίχτηκε στήν καινούργια έκδοση τοῦ Ξανθουδίδη (1928) καί στο κριτικό τῆς ὑπόμνημα, (καθώς καί σε μιὰ μεταγενέστερη έκδοση τοῦ 1772 πού φυλάσσεται στο ἱστορικό Μουσείο Κρήτης βλ. σελ. 133). Ξέρουμε όμως δυστυχώς πώς ἡ έκδοση τῆς «Ἐρωφίλης» ὑστερεῖ κατά πολὺ ἀπό τή μνημειακή έκδοση τοῦ «Ἐρωτόκριτου» καί ἀπό ἄλλες ἐργασίες τοῦ μεγάλου κρητικοῦ φιλόλογου. Τό κριτικό ὑπόμνημα εἶναι ἀνεπαρκές-στατο, καί πολλές γραφές πού δέχτηκε ὁ ἐκδότης (ὁ ὁποῖος ὑπερεξετίμησε, κατά τή γνώμη μου, τὸ χφ Legrand) δέν ἱκανοποιοῦν ἡ έκδοση συμπληρώθηκε, ὅπως εἶναι γνωστό, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ξανθουδίδη κι' ἔτσι εἰσεχώρησαν ἀκόμη πολλά τυπογραφικά καί ἄλλα λάθη. Καί κάτι ἄλλο: ὁ Ξανθουδίδης, πολὺ σωστά, στηρίχτηκε κυρίως στήν έκδοση τοῦ Ἀμβροσίου Γραδενίγου τοῦ 1676 καί στο χφ τοῦ Legrand (πού ἀκολουθεῖ φανερά ἄλλη παράδοση): χρησιμοποίησε καί τὸν (κακὸ) κώδικα τοῦ Μονάχου (μολονότι στο τέλος τῆς εἰσαγωγῆς του ὁμολογεῖ πώς τὸ ἔχει μετανιώσει), δέν χρησιμοποίησε όμως καθόλου τήν πρώτη έκδοση τοῦ Ματθαίου Κιγάλα τοῦ 1637. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Κιγάλας ἀλλοίωσε τή γλώσσα τοῦ ἔργου καί μετέτρεψε τοὺς κρητικούς ιδιωματισμούς πρὸς τὸ λογιότερο, πράγμα γιά τὸ ὁποῖο δεινὰ ψέγεται ἀπὸ τὸν Γραδενίγο (φυσικά καί ἀπὸ ὅλους τοὺς νεώτερους νεοελληνιστές). Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ξανακεδίδει ὁ Γραδενίγος τὸ ἔργο, ἀποκαθιστώντας το στὴ γλώσσα στὴν ὁποία τὸ ἔγραψε ὁ ποιητής.

Ὅυτε ὁ Ξανθουδίδης ὅυτε, ὅσο ξέρω, κανεὶς ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐρευνητὲς ξεκαθάρισε ποτὲ τί εἶδους «ἀποκατάσταση» ἔκαμε ὁ Γραδενίγος. Πῆρε τήν έκδοση τοῦ Κιγάλα καί, σὰν Κρητικὸς πού ἦταν, ξαναδιόρθωσε τοὺς λόγιους τύπους, τὸν καθέναν στὴ σωστὴ του κρητικὴ γραφή, ὅπως ὑπέθετε πὼς θὰ τὸν εἶχε γράψει ὁ Χορτάτσης, ἢ,

άπλούτερα, βασίστηκε σὲ κάποιο ἄλλο αὐθεντικό χφ κι' ἔκαμε τὴν ἔκδοσή του χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπόψη του τὴν πρώτη ἔκδοση; Ἀπὸ πολλές ἐνδείξεις ποὺ ἔχω συγκεντρώσει (καὶ ποὺ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ν' ἀναφέρω) ἔχω καταλήξῃ στὸ συμπέρασμα, ποὺ τὸ θεωρῶ ἀσφαλές, πὼς ὁ Γραδενίγος χρησιμοποίησε δεῦτερο χειρόγραφο. Αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε καὶ τὸ φυσικότερο.

Πάντως, εἴτε τὸ ἔνα συνέθε εἴτε τὸ ἄλλο, ἡ ἔκδοση Κιγάλα δὲν εἶναι σωστὸ νὰ μένῃ ἀχρησιμοποίητη γιὰ τὴν κριτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τῆς «Ἐρωφίλης». Κύριες πηγές δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς εἶναι αὐτὲς ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Ξανθοῦδίδης: ἡ ἔκδοση Γραδενίγου καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ Legrand. Ἐπικουρικὰ ὅμως ἡ ἔκδοση Κιγάλα (ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ χφ Μονάχου) μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθῇ στὴ σωστὴ ἀποκατάσταση, ἰδίως στὰ σημεῖα ἐκεῖνα ὅπου οἱ δύο κύριες πηγές δὲν μᾶς δίνουν λύση ἱκανοποιητικὴ. Γιατὶ σὲ πολλὰ σημεῖα μποροῦμε νὰ διαγνώσουμε πίσω ἀπὸ τὴ λόγια ἀποκατάσταση τοῦ Κιγάλα τὴν ἀρχικὴ γραφὴ τοῦ χειρογράφου ποὺ εἶχε ἐκεῖνος ὑπόψη του, καὶ ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ τρίτη, αὐτοτελὴ καὶ αὐθεντικὴ πηγὴ. Σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ χωρία ποὺ ἐξετάζει ὁ κ. Ἀλεξίου πραγματικὰ ἡ ἔκδοση Κιγάλα δίνει τὴ σωστὴ λύση, ὅπως θὰ φανῇ μὲ τ' ἀκόλουθα¹.

Ἔρχομαι τώρα στὴν ἐξέταση τῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεων τοῦ κ. Στ. Ἀλεξίου:

Ἀφιέρωση στ. 13. Σωστὰ ὁ Ἀλ. προτείνει νὰ γραφῇ τὴν τραγωδιὰ ἄξιο ποῖημα ἀντὶ τὴν Τραγωδίαν, ἄξιο ποῖημα (Ξ). Ἔτσι ἄλλωστε ἔχει καὶ ὁ Γρ.: τὴν Τραγωδιᾶξιο. Ἡ πρότασή του ὅμως νὰ διορθωθῇ τὸ τύχης ποὺ ἀκολουθεῖ σὲ τέχνης (τὴν τραγωδιὰ ἄξιο ποῖημα τῆς τέχνης μου ν' ἀφήσω) δὲν μὲ βρίσκει σύμφωνον. Καὶ ὁ Κ ἔχει: τὴν Τραγωδιὰν ἄξιον ποῖημα τῆς τύχης μου... Δὲν νομίζω ἄλλωστε ὅτι τὸ παραδεδομένο τύχης δὲν δίνει καλὸ νόημα. Θὰ ἦταν κάποια καυχησιολογία ν' ἀποκαλῇ μόνος του ὁ ποιητὴς τὸ ἔργο του «ἄξιο ποῖημα τῆς τέχνης του», τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἴδιος, στ. 65 κέ., τόσο μετριοφρονα μιλεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του; καὶ μάλιστα ἀποδίδει ἀκριδῶς στὴν Τύχῃ τὴ μέτρια ἀξία τοῦ ἔργου, ἀντίθετα πρὸς τὸ δικό του θέλημα καὶ τὶς πεθυμίες του. Καὶ ἡ στίξη στοὺς στ. 13 - 14 νομίζω πὼς πρέπει νὰ διορθωθῇ:

τὴν Τραγωδιὰ, ἄξιο ποῖημα τῆς τύχης μου, ν' ἀφήσω
νὰ βγῇ ἔξω δὲν ἠθέλησα, πριχοῦ τήνε σιολίω κτλ.

¹) Σητηρίζομαι σὲ φωτογραφίες τῶν ἐκδδ. 1637 καὶ 1676. Ἀλ. = διορθώσεις Στυλ. Ἀλεξίου, Ξ = ἐκδ. Ξανθοῦδίδου, Σ = Σάθα, Γρ = Γραδενίγου, Κ = Κιγάλα, Μ = χφ Μονάχου, Χ = χφ Legrand.

μέ διασκελισμό ανάμεσα στους δυο στίχους· αλλιώς το ν' αφήσω μένει μετέωρο.

Ἀφιέρωση 71. Ἀντίθετα πρὸς τὴν προγενέστερη ἐρμηνεία μου ὁ *μοῦ κόψα* = (παθητ.) «μοῦ κόπηκαν» (μέ υποκείμενο τὰ φτερά), συμφωνῶ ἀπόλυτα μέ τὸν Ἀλ., ποῦ δέχεται ὡς σωστή γραφή ὅχι τὸ *μοῦ κόψα* Ξ, ἀλλὰ τὸ *μοῦ κόψ' Σ* (καλύτερα *μοῦ κοψ' Ἀλ.*) μέ υποκείμενο τὸ Ἐκείνη (ἢ Τύχη). Ἀλλωστε αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γραφή τῶν πηγῶν: *μοῦ 'κοψ' ὄνταν* Γρ: *μοῦ κοψ' ὄταν* Κ. Ἡ γραφή *μοῦ κόψα* τοῦ Ξ δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ πουθενά (στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δὲν ἀναφέρεται τίποτα).

A 97 - 98

γιατὶ σὲ κάποιο φταίσιμον ἔπεσα ἀπατός μου,
λογιάζοντάς το μοναχὰς θαμπώνεται τὸ φῶς μου.

Δὲν χρειάζεται, νομίζω, ἡ διόρθωση Ἀλ.: ...ἔπεσα, κι' ἀπατός μου | λογιάζοντάς το... Ἡ χασμωδία ἔπεσα - ἀπατός δὲν εἶναι μοναδική στήν «Ἐρωφίλη», καὶ τὸ ἀσύνδετο ἀνάμεσα στοὺς δυο στίχους δὲν εἶναι ἀρκετὴ δικαιολογία (θὰ μπορούσε νὰ μπῇ ἄνω τελεία στὸ τέλος τοῦ στ. 97· ὁ στ. 98 λέγεται παρενθετικά), ἀντίθετα, ταιριάζει ἀπόλυτα μέ τὸ ἔντονο πάθος ποῦ ἐκφράζεται σ' ὅλο αὐτὸ τὸ μέρος (ἡ ἐξομολόγηση τοῦ Πανάρετου στὸν Καρπόφορο). Ὡς σημειωθῇ ὅτι καὶ ὁ Κ ἔχει τὴν ἴδια γραφή: *ὅτι εἰς μεγάλον πταίοιμον ἔπεσα ἀπατός μου*.

A 274. Θεωρῶ εὐστοχώτατη τὴ διόρθωση Ἀλ.:

στὸν πόλεμ' ὀλομόναχος νὰ μπαίνω μ' εἶδες, κρίνω

(ἀντὶ *μηδὲ κρίνω* Ξ), κι' αὐτὸ μολονότι οἱ πηγὲς συμφωνοῦν στὴ γραφή *μηδέ*. Γιατὶ δὲν εἶναι μόνο τὸ Μ ποῦ παρέχει τὸ *μηδὲ* (ὅπως νομίζει ὁ Ἀλ.), ἀλλὰ καὶ ὁ Γρ: *νὰ ἔμπω μηδὲ κρίνω* (καὶ ὅχι *μουδὲ κρ.*, ὅπως ἐσφαλμένα ἀναγράφει τὸ ὑπόμνημα Ξ). Ὁ Κ: *νὰ ἐμβαίνει οὐδὲν κρίνω*. Ἡ γραφή *νὰ μπαίνω*, ποῦ εἶναι ἡ γραφή τῶν Μ + Κ (καὶ Ἀλ.), ἴσως νὰ εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὸ *νὰ ἔμπω*: Γρ (καὶ Σ, Ξ).

A 311 - 2

καθὼς πάντα ἴμου σκλάβος σου καὶ δοῦλος μπιστικὸς σου
οὐδένα πρᾶμα ἔκαμα δίχως τὸν ὀρισμὸ σου...

Ὁ τρόπος ποῦ τὸ γράφει ὁ Ξ δηλώνει πῶς τὸ ἐρμηνεύει: «πάντα ἡμουν» (προτιμότερο τότε πάντα ἴμου, ὅπως ὁ Ἀλ. — ὁ Σ: πάντα μου, ὅπου τὸ μου νοεῖται γενικὴ τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας). Ὁ Ἀλ. προτείνει: *κι' οὐδένα πρᾶμα*, γιατί ἡ φράση ἀνήκει στὴν ἐξηρητημένη

⁹⁾ Ἑλληνικά 12 (1952) 148.

πρόταξη και δεν πρόκειται για κύρια πρόταση (ή κύρια πρόταση αρχίζει στον στ. 313: *δὲν εἶν' πρεπὸ* κτλ.). Ἡ διόρθωση Ἀλ. βρίσκει στήριγμα στη γραφή τοῦ K:

*καθὼς πάντ' ἤμουν σκλάβος σου καὶ δοῦλος πιστικός σου
κι' οὐδέναν πράγμα ἔκαμα...*

Ὡστόσο ὁ Γρ γράφει *πάντομου* σὲ μιὰ λέξη, ποὺ σημαίνει *ὅτι τὸ ἐννοεῖ πάντα μου καὶ ὄχι πάντα ἴμου* (πάντα ἤμουν)· καὶ μὲ τὴ γραφή αὐτὴ ἡ σύνταξη εἶναι ἀπολύτως ἱκανοποιητικὴ, ἀφοῦ πιά ἔχουμε ἓνα μόνο ρῆμα τῆς ἐξηρημένης προτάσεως (*ἔκαμα*) καὶ ὄχι δυὸ (*<ἤ>μου<ν>*, *ἔκαμα*) καὶ δὲν μᾶς χρειάζεται ὁ συμπλεκτικός σύνδεσμος. Θὰ ἐννοήσουμε φυσικὰ ὄντας (ὦν):

*καθὼς, πάντα μου σκλάβος σου καὶ δοῦλος μπιστικός σου,
οὐδ' ἓνα πράγμα ἔκαμα...*

Ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γραφή *πάντά ἴμου* (=ἤμουν) δὲ χρειάζεται τὸ καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. 312, μόνο ποὺ ἡ σύνταξη γίνεται κάπως πολυπλοκώτερη: *καθὼς πάντα ἴμου σκλάβος σου καὶ, δοῦλος μπιστικός σου, οὐδ' ἓνα πράγμα ἔκαμα...* Νομίζω ὅμως προτιμότερο τὸ *πάντα μου* τοῦ Γρ. (Τὸ γεγονός ὅτι ὁ K παρέχει: *πάντα ἤμουν...* κ' *οὐδέναν* δὲν εἶναι ἀποφασιστικό. Ἡ γραφή Γρ ἔχει πάντα μεγαλύτερη βαρύτητα).

A 367. Εὐστοχώτατη ἡ διόρθωση *νὰ κατεβοῦ σιὸν Ἀδη Ἀλ.* (ἀντὶ *νὰ κατεβῶ* Γρ καὶ Σ Ε). Ἔτσι: *νὰ κατεβοῦν εἰς τὸν Ἀδη καὶ ὁ K!*

A 591 κέ. Τὸ τρίστιχο αὐτὸ μ' ἀπασχόλησε κι' ἐμένα ἄλλοτε^α. Ὁ Ἀλ. δέχεται τὴν ἐρμηνεία μου, πὼς ὑποκ. τοῦ *ἔχου* χάρη πρέπει νὰ εἶναι τὰ βρόγια, καὶ προτείνει μόνο νὰ γράψουμε καὶ μετ' αὐτὸ καὶ νὰ ἐννοήσουμε τὴ γλυκύτητα. Δὲ βλέπω ὅμως τὸ λόγο τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς τῇ «γλυκύτητα» (ἡ λέξη δὲν ὑπάρχει, θὰ νοηθῇ ἀπὸ τὸ γλυκιά=γλυκά, οὐδ., τοῦ στ. 592) μποροῦν νὰ ὑπονοοῦν τόσο τὸ αὐτὸ ὅσο καὶ τὸ αἰτιά. Ἀλλὰ ὁ Ἀλ. προχωρεῖ σὲ ριζικότερη διόρθωση, στηριζόμενος περισσότερο στὸ χφ M (*Μὰ λυόστα σὰν τὰ...*) καὶ προτείνει τελικά:

*Μᾶλλιος τόσά 'ν' τὰ βρόγια τὰ δικά σου
γλυκιά, καὶ μετ' αὐτὸ τόση ἔχου χάρη,
π' ὅποιο κι' ἄν ἐμπερδέσα φχαριστᾷ σου.*

(παρκατάτω μάλιστα προτιμᾷ στὸν 3ο στίχο νὰ γράψουμε *κι' ἀνὲ μπερδέσου* ὅπως τὸ X). Ἀν ἐξαιρέσουμε τὸ τελευταῖο (*κι' ἀνὲ μπερδέσου*), ποὺ δὲ βρίσκω γιὰτί πρέπει νὰ τὸ προτιμήσουμε, καὶ τὸ μετ' αὐτὸ τοῦ 2ου στίχου, γιὰ τὸ ὅποιο ἐγινε παρκαπάνω λόγος, μεταβολὴ ἀπὸ τὸ κεί-

^α) ε. ἀ. (Ἑλληνικά 12 [1952] 148).

μενο Γρ⁴ γίνεται στὸν 1ο στίχο: *Māllios τὰ τόσα βρόχια τὰ δικά σου | γλυκιὰ Γρ: Māllios τόσά 'ν' τὰ βρόχια* κτλ. Ἄλ. (τόσά 'ν' γλυκιὰ = τόσο εἶναι γλυκά). Ἡ διόρθωση ἐξομαλύνει πολὺ τὴ σύνταξη καὶ φαίνεται ἀναγκαία. Τὸ τόσά 'ν' τὰ | βρόχια εὐκολα μπορεῖ νὰ ἔγινε τόσα τὰ βρ., κι' ἀπὸ κεῖ τὰ τόσα βρ.

Α 597 - 600. Πείθομαι τώρα ἀπόλυτα ὅτι ἡ παλιότερη ἐρμηνεία μου (Ἑλληνικά 12 [1952], ἔ. ἀ.) τοῦ χωρίου εἶναι λαθασμένη. Τὸ ἀνεβάζεις πραγματικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη μέση σημασία καὶ ὁ διασκελισμὸς ἀπὸ τὸ ἓνα τρίστιχο στὸ ἄλλο δὲν εἶναι ὁ μοναδικός. Καὶ ἡ γραφὴ Γρ εἶναι τὸ ἴδιο: μὰ τὰ βερίτνια αὐτὰ τὰ χρυσωμένα | σιὸν οὐρανὸ δντα θέλεις ἀνεβάζεις. Τὸ τ' ἀκονισμένα τοῦ χφ Μ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τὸ προτιμήσουμε ἀπὸ τὸ χρυσωμένα τῶν τριῶν ἄλλων πηγῶν (Γρ X K).

B 121 κέ. Ὁ Ξανθοῦδίδης:

...πῶς μιὰ σκοτεινιασμένη
στράτα θωρῶ, κ' εὐρίσκουμου σήμερο σφαλισμένη
σὲ δέντρο, δάση πυκνερά, κι' ἄγρια μὲ τριγυρίζου
θεριά, καὶ πῶς μὲ τρώσινε τάχα μὲ φοβερίζου.

Στὸ κείμενο αὐτὸ προτείνει ὁ Ἄλ. τὴν (εὐκολὴ ἄλλωστε) διόρθωση: πῶς 'ς μιὰ σκοτεινιασμένη κτλ. καὶ ἐρμηνεύει: «μοῦ φαίνεται κ' εὐρίσκουμου σήμερο σφαλισμένη (=ἀποκλεισμένη) σὲ μιὰ σκοτεινιασμένη στράτα». Ἀλλὰ τότε δὲν γίνεται καμιά σύνδεση μὲ τοὺς παρακάτω στίχους: σὲ δέντρο, δάση πυκνερά...

Οἱ πηγὲς παρέχουν:

πῶς μιὰ σκοτεινιασμένη
Στράτα θωρῶ καὶ βοίσκουμου σήμερο σφαλισμένη
Καὶ δέντρα ἄγρια, πυκνερά δάση μὲ τριγυρίζου,
Θεορία καὶ πῶς μὲ τρώσινε, τάχα μὲ φοβερίζου (Γρ)

pos mnia scotignasmegni
strata thoro, chie euriscumu mognamu sfaglistmegni
se dhedri, dlassa picnera chi agria me trigirisu
theria, che pos me trossine tacha me foverisu (X)

κ' εἰς μιάν σκοτεινιασμένη
στράτιαν θωρῶ καὶ βοίσκομαι δίχως του σφαλισμένη.
Μὲ δένδρα δάση πυκνερά, καὶ ἄγρια μὲ τριγυρίζουν
θεορία καὶ πῶς θὲν νὰ μὲ φᾶν, τάχα μὲ φοβερίζουν (K)

⁴⁾ Στόν στ. 593, τυπογραφικὸ προφανῶς λάθος, ὁ Γρ ἔχει μ' ὅποιο (ἀντὶ π' ὁ ποιο)· ἔτσι καὶ ὁ Σ.

Νομίζω πὼς μὲ τὸ συνδυασμὸ τῶν πηγῶν μποροῦμε ν' ἀποκαταστήσουμε :

πὼς 'ς μιὰ σκοτεινιασμένη
στράτα θωρῶ καὶ βρίσκουμον δίχως του σφαλισμένη,
μὲ δέντρα, δάση πυκνερά, κι' ἄγρια μὲ τριγυρίζου
θεριά, καὶ πὼς μὲ τρώσινε τάχα μὲ φοβερίζου.

Τὸ βρίσκουμον, πιστοποιημένο ἀπὸ Γρ καὶ X, εἶναι προτιμότερο ἀπὸ τὸ βρίσκομαι τοῦ K. Τὸ σήμερο Γρ, μόνια μου X, δίχως του K παρέχουν ὅλα καλὸ νόημα· ὡστόσο τὸ σήμερο φαίνεται· κάπως ἄτονο δίπλα στὰ δραματικότερα καὶ ταυτόσημα μεταξὺ τους μόνια μου καὶ δίχως του. Προτίμησα τὸ δεύτερο, γιὰτὶ δὲ βλέπω γιὰ ποιοὺ λόγους θ' ἄλλαζε ὁ K τὸ μόνια μου σὲ δίχως του (τὸ πολὺ πολὺ νὰ τὸ διόρθωνε : μόνη μου), ἐνῶ τὸ X συχνὰ ἀλλάζει αὐθαίρετα τὸ κείμενο. Καὶ τὸ μὲ δέντρα ἐνώνει θαυμάσια τοὺς στ. 123 - 4 μὲ τοὺς δυὸ προηγούμενους, ἐνῶ τὸ καὶ Γρ καὶ σὲ X δημιουργοῦν ἀσύνδετα. Τὰ δέντρα καὶ τὰ πυκνερά δάση βρίσκονται στὴ σκοτεινιασμένη αὐτὴ στράτα. Ἴσως θὰ ἦταν καλύτερο νὰ διορθώναμε καὶ : τριγυρίζα, φοβερίζα, γιὰ νὰ συμφωνοῦν μὲ τὸν παρ.τ. βρίσκουμον. Ἀλλὰ καὶ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν παρατατικὸ στὸν ἐνεστώτα δὲν εἶναι ἀνώμαλο.

B 140. Ἡ γραφὴ ποὺ ξύπνου, ποὺ δέχτηκε ὁ Ξ στὸ κείμενο, εἶναι τοῦ X (pu xirnu). Ὁ Γρ κιᾶξυπνο (κακό), ὁ Σ (δηλαδὴ οἱ μεταγενέστερες βενετικές ἐκδόσεις) κ' ἔξυπνο (λάθος ὁ Ξ στὸ ὑπόμνημα), ποὺ εἶναι προφανῶς διόρθωση τῆς γραφῆς Γρ, ὁ K ποὺ ἔξυπνους, κάτω ἀπὸ τὸ ὅποιο πρέπει ἀσφαλῶς νὰ διακρίνουμε ποὺ ξύπνου τοῦ ἀρχικοῦ χειρογράφου.

B 226. σ' ἔντα κατάρθε σήμερο (ὁ Βασιλῖος). Ὁ Ξανθουδίδης στὸ γλωσσάριό ἐξήγησε : «ἀόρ. τοῦ κατέρχομαι : κατέπεσε, κατήντησε». Ἡ λέξη πιστοποιεῖται καὶ σήμερα στὴν Πελοπόννησο (Ἄλ.) καὶ στὸ νόημα ταιριάζει ἀπόλυτα. Ὁ Ἄλ. προτείνει κάπως δειλὰ («ἴσως γραπτέον») : κακά ῥθε. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει χάσμα στὸ X· ἀλλὰ τὴ σωστὴ γραφὴ τοῦ Γρ κατάρθε πιστοποιεῖ καὶ ὁ K: εἰς τὸ κατῆλθεν.

B 350. Ἡ προτεινόμενη ἀπὸ τὸν Ἄλ. ἀλλαγὴ στίξεως (τελεία ἀντὶ γιὰ κόμμα) στὸ τέλος τοῦ στίχου εἶναι αὐτονόητη. Ἔτσι ἄλλωστε ἔχουν καὶ ὁ Γρ καὶ ὁ Σ (δηλ. ὅλες οἱ βενετικές ἐκδόσεις). Τὸ κόμμα τοῦ Ξ θὰ εἶναι ἀσφαλῶς τυπογραφικὸ λάθος ἀπὸ τὰ πολλὰ τῆς ἐκδόσεως. Τὰ ποτὲς - ποτὲς τῶν στ. 351 κέ. εἶναι κακὴ γραφὴ τοῦ Γρ ποὺ τὴν ἀκολούθησαν ὅλες οἱ βενετικές ἐκδόσεις (καὶ φυσικὰ καὶ ὁ Σ) καὶ τὸ χψ M. Ὁ K παρέχει κι' ἐδῶ τὴ σωστὴ γραφὴ : πότε - πότε.

B 383. Ἀμφιβάλλω ἂν πρέπει νὰ διαβάσουμε μὲ τῶν Περωῶ χα

κάμει, όπως προτείνει ο Ἄλ. (τὸν Πέρσο Ξ, δημιουργεῖ μετρικὸν παρατονισμό), καὶ νὰ ἐννοήσουμε : με (τὸν βασιλιᾶ) τῶν Περσῶν. Ὁ Γρ τὸν Περσό ᾗκα κάμει καὶ ὁ Κ: με τὸν Πέρσην (τὸ X *to Perso*, ποῦ δὲ μᾶς βοηθᾷ). Μᾶλλον θὰ πρέπη νὰ διαβάσουμε : με τὸν Περσό ὁ Χορτάτης κάνει: κι' ἄλλους παρατονισμοὺς: τοὶ πυράμιδες. Καὶ ὁ ἐπόμενος στίχος παραδίδεται σωστὰ στὸν Γρ (χωρὶς χασμωδία) καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ υἱοθετήσουμε τὴν ἐξομάλυνση (ὅπως νομίζω) τοῦ X. Τὸ βασιλιὸ ἀντάμι, ποῦ δημιουργεῖ τὴ χασμωδία, ἀντὶ βασιλιὸν εἶνα' ἀσφαλῶς τυπογραφικὸ λάθος τοῦ Ξ (καὶ ὁ Σ: τῶ βασιλειῶν).

Τυπογραφικὸ λάθος εἶναι ἀσφαλῶς καὶ τὸ ἀπεφάσισε τοῦ Γ 96, ποῦ διορθῶνε' ὁ Ἄλ. σὲ ἀποφάσεις. Ἔτσι, ἀποφάσεις, ἔχουν καὶ ὁ Γρ καὶ ὁ Σάθας. Τὸ Ἰβιο, λάθος τυπογραφικὸ, ὑποθέτω πὼς θὰ εἶναι καὶ τὸ δίχως ἀντὶ δίχως τοῦ Δ 194' δίχως (σωστὰ) ἔχουν καὶ ὁ Γρ καὶ ὁ Σ' ὁ τύπος μαρτυρεῖται σὲ πολλὰ παραδείγματα, ὅχι μόνο στὸ ἓνα παράλληλο (Α 161), ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἄλ., καὶ ἀπὸ ἄλλα κρητικὰ κείμενα.

Δ 455

τὴ νύκτα μέρα βούλεσαι, σὰ νὰ ᾄμουν τυφλωμένος
γὴ μονιτάρον δίχως νοῦ λωλὸς καὶ ξεπεσμένος
πὼς εἶμαι, νὰ μοῦ πῆς κ' ἐσὺ

Στὸν 3ο στίχο ὁ Ἄλ. προτείνει νὰ γραφῇ πὼς εἶναι (ἐνν. ἡ νύκτα μέρα) καὶ νὰ τελειώσῃ ἡ παρενθετικὴ φράση στὸ ξεπεσμένος. Νομίζω πὼς ἡ φράση παραγίνεται ἔτσι στρυφνὴ καὶ περίπλοκη. Τὸ εἶμαι πι-στοποιεῖται καὶ ἀπὸ τίς δυὸ πηγές (Γρ καὶ Κ' τὸ X λείπει στὸ σημεῖο αὐτό· μόνο τὸ Μ ἔχει εἶναι) καὶ παρέχει, νομίζω, πολὺ ἱκανοποιητικὸ νόημα. Πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε: Θέλεις (ἐνν. νὰ μοῦ παραστήσης) τὴ νύκτα γιὰ μέρα, σὰ νὰ ᾄμουν τυφλός, ἢ (θέλεις) νὰ μοῦ πῆς κι' ἐσὺ πὼς εἶμαι ὁλότελα δίχως νοῦ, τρελὸς καὶ ξεπεσμένος.

Θεσσαλονίκη

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ